

Nyelvi jogok

Andrássy György könyve egy meglehetősen új jogfilozófiai problémába vezet be az olvasót. Ám az elméleti keret, amelybe a szerző érvelése ágyazódik, már régóta a jogfilozófiai viták homlokterében áll. Ez az elméleti keret pedig a jogegyenlőségnek mint a modern állam eszmei alapzatához tartozó elv mibenlétének meghatározása. Gyakran hallani politikusok, jogászok, társadalomtudósok szájából olyan érveket, amelyek a jogegyenlőség elvére hivatkoznak. Ennek ellenére egyáltalán nem tűnik eldöntöttnek a kérdés, sőt, inkább értékek közötti törésvonalat jelöl ki az, hogy ki hogyan értelmezi ezt a híres alapelvet. Lehet ugyanis egyfelől *formális* jogegyenlőségről szólni, amikor az emberek között létező sokféle egyenlőtlenség kétségessé teszi, hogy ugyanaz a jog két egyenlőtlen felet ténylegesen egyenlő jogként illet-e meg, de a szabályok mindenkire egyformán érvényesek. További problémát jelenthet a formális jogegyenlőséggel kapcsolatban az, hogy számos jog élvezetéhez háttérfeltételekre van szükség, melyek hiányában a jog pusztá deklarációja értelmetlenné válik. Ezekből a kritikai megfontolásokból fakadnak az olyan elméletek, melyek szerint a tényleges jogegyenlőség csak egy ideál, amely felé közelíteni kell az egyenlőtlen helyzetben levő jogalanyokat azzal, hogy *egyenlő esélyeket* próbálunk biztosítani számukra. E cél érdekében *többletjogokat* kell biztosítani egyes esetekben, helyzetekben és meghatározott körre vonatkozóan. Ez utóbbi eljárás korántsem idegen a modern államokban, és nem feltétlenül sérti meg az emberi jogok eszméjének logikai koherenciáját. Az emberi jogok számos eleme ugyanis meghatározott szempontból *kisebbségi* helyzetben levő emberek szabadságának a védelmét jelenti, oly módon megfogalmazva, hogy *bárki* kerüljön az adott szempontból kisebbségi helyzetbe, *ugyanilyen* jogvédelemre számíthat. Ily módon válik a partikuláris jog univerzális emberi joggá.

Andrássy György munkájának alaptétele, hogy a nyelvi jogok nélkülözik az elméleti alapokat. Komoly motivációt és szellemi kihívást jelent az a tény, hogy nyelvi jogok *vannak*, de ezek kiforrott elmélete hiányzik. Ugyanakkor a kisebbségi jogok rendszerének elméleti alapjait éppen a fentiekben vázolt vita miatt tekinthetjük bizonytalannak, hiszen az etnikai, faji, nemzeti diszkrimináció tilalma csak a kezdő lépést tette meg a kisebbségi jogok elismerésének az irányába, ugyanis e jogok lényegét gyakran éppen a kisebbségeket bizonyos helyzetekben megillető többletjogok adják. További problémát jelent, hogy a kisebbségi jogokat kézenfekvőnek látszik *kollektív* jogokként értelmezni, ami rést üt a hagyományos jogi szemléleten, mely szerint csak *egyének* lehetnek a jogok alanyai. A kisebbségi jogok elismerése azon a felismerésen alapul, hogy a kisebbség és a többség közötti viszony egyenlőtlen, ezért a kisebbségek számára nyújtott többletjogok csupán a többség által élvezett speciális helyzet kompenzálására szolgálnak. Ebből a perspektívából a kisebbségvédelem nem más, „mint közeledés a modern állam eszméjéhez”, azaz a jogegyenlőség és a diszkrimináció tilalmának elveihöz.

Bár a nyelvi jogok problematikája ez idáig szorosan a kisebbségi jogok elméletének részeként fejlődött, a szerző munkájában amellelt érvel, hogy a nyelvi jogok rendszere önálló elméleti terület kell, hogy legyen. A nyelvi jogokkal kapcsolatos elméleti hiányosságok fő okát abban látja, hogy a nyelvkérdés szinte kivétel nélkül mint kisebbségi kérdés merült fel. Ugyanakkor a létező államok túlnyomó többségének van egy tételes nyelvi jogi intézménye, amely a legtöbb esetben érzéketlen a nyelvi kisebbségek iránt, ez nem más, mint a hivatalos nyelv intézménye. A filozófusok „rossz szokása” – és ebben kétségkívül Szókratész a példaképük –, hogy látszólagos evidenciákra kérdeznek rá. Ilyen „magától

értetődő” megoldásnak tekinthető a hivatalos nyelv deklarálása. A szerző a hivatalos nyelv vizsgálatán keresztül arra a következtetésre jut, hogy e nyelvi kategórián keresztül majd minden államnak van nyelvi joga. A hivatalos nyelv ugyanis *implicit* módon a társadalom többségi részét alkotó nyelvi közösség saját nyelvének mint hivatalos nyelvnek a használatára vonatkozó jogát mondja ki. Mivel nyelvileg homogén államok gyakorlatilag nem léteznek, ezért az intézmény alapvetően sérti a jogegyenlőség és a diszkrimináció tilalmának alapelveit, sőt, nehezen békíthető össze a modern állam olyan további alapelveivel, mint a szabadság és a korlátozott állam elve. Amíg a lelkiismereti és vallásszabadság vonatkozásában ezek az elvek egyértelmű zsinórmértékként szolgálnak a modern államban, addig a létező nyelvi jogok terén ez a zsinórmérték hiányzik.

A szerző részletesen vizsgálja a létező nyelvi jogokat először az egyes államok, majd a nemzetközi jog területén. Az egyes államok nyelvi joguk alapján csoportosíthatók: az „A” csoportba tartozókban egy hivatalos nyelv van, és az a többségé, a kisebbség(ek) saját nyelvükhöz ugyan ragaszkodnak, de ennek használatára sem egyéni, sem kollektív jogot nem ismer el az állam. A „B” típusú államokban az előbbiekkal szemben vagy több hivatalos nyelv intézményesült, vagy bár csak egy hivatalos nyelv van, de más nyelv(ek) használata széles körű szabadságot élvez. Ez utóbbi csoportba tartoznak elsősorban a fejlett Nyugat államai, pedig a formális jogegyenlőség hívei szerint éppen itt sérül a modern állam eszmei alapja, ezt az elméletalkotók mégsem „rosszallják”. Az „A” típusú államok nyelvi jogát annak ellenére nem éri komoly bírálat, hogy az a nyelvi diszkriminációt intézményesíti. A szerző ennek az ellentmondásos viszonyulásnak az okát abban látja, hogy az elmélet mindeddig magától értetődőnek fogta fel a hivatalos nyelv intézményét, holott az nem más, mint a többséget alkotó nyelvi-kulturális közösség *implicit* módon elismert kollektív joga anyanyelve használatához. Eszerint a „B” típusú államok közelebb vannak a modern állam eszméjéhez, mint az „A” típusúak.

Szerző ezután a nemzetközi kisebbségvédelmi, majd a lassacskán kiépülő nyelvvédelmi rezsím részletes elemzésére kerít sort. Ennek a fejlődésnek az ismertetésén keresztül mutatja be a kisebbségi jogvédelem, és a hagyományos emberi jogok védelme közötti kapcsolatot és különbséget, illetve az elmozdulást a passzív állami szerepet előíró nyelv-szabadság-centrikus, illetve az aktív állami intézkedéseket előíró nyelvvédelem-centrikus megoldások között. A szerző bemutatja, hogy a nyelvi jogok egésze inkább kisebbségvédelmi-jogi természetű, és csak kivételesen találunk a nyelvi jogok között a hagyományos emberi jogok egyetemességére emlékeztető megoldásokat.

A szerző a nyelvi jogokkal kapcsolatos elméleti következtetlenség lehetséges feloldását abban látja, hogy a rejtett jogelismerést nyílt jogelismeréssé kell változtatni. Azaz nemcsak a kisebbségeknek lehet nevesített joga anyanyelvük használatához, hanem a többségnek is, nem csak *implicit* módon. A többletjogok, a pozitív diszkrimináció elkerülése érdekében tehát szükségszerű, hogy *univerzális emberi jogként ismerjük el azt, „hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy az anyanyelvét használja”*. Ezzel a nyelvi jogok kiszakadhatnának a kisebbségi jogvédelem köréből, és a lelkiismereti- és vallásszabadsághoz hasonlóan az emberi jogok önálló csoportját alkotnák. Ez a megoldás inkább megfelelne a jogegyenlőség, a diszkrimináció tilalma, a szabadság és a korlátozott kormányzat eszméjének, azaz a modern állam alapelveinek.

A nyelvi sokszínűség megőrzése a Földön egyúttal a kultúrák sokszínűségének a védelmét is jelenti. A nyelvi jogok védelmének bővülő rendszere ezt a célt szolgálja. A Nyelvi jogok című könyv nagyban hozzájárulhat a probléma elméleti hátterének feltérképezéséhez, és termékeny vitáknak szolgáltathat szellemi municiót.